

Berger Viktor

Életstílus- és miliókatatások a német szociológiában: a hagyományos struktúramodellek alternatívái?

Bevezetés¹

A német szociológiában az egyenlőtlenség- és struktúrakutatás az 1980-as évek elejétől kezdve egy sajátos irányba mozdult el. A főbb trendeket tekintve a német szociológia a második világháború után a nyolcvanas évek elejéig nagyjából párhuzamosan fejlődött a diszciplína nemzetközi – és főleg angolszász – irányzataival: a struktúraelemzés diskurzusát a rétegződés- és osztályelméletek vitái határozták meg. Léteztek ugyan sajátosan német struktúrakonceptiók,² de az elképzelések többsége a nemzetközi mintákhoz igazodott: míg nagyjából az 1960-as évek közepéig a rétegződéselméletek enyhe dominanciája volt megfigyelhető, addig a hatvanas évek közepétől az újbaloldali mozgalmak hatására az osztályelméletek kerültek az előtérbe. A hetvenes évek végétől azonban egyre növekedett a tudományon belüli elégedetlenség mind a rétegződés-, mind az osztályelméletekkel szemben (összefoglalóan Hradil 1987: 69–72, 86–96). Ennek hatására a nyolcvanas évek első felében számos próbálkozás történt az egyenlőtlenségi problematika újrafogalmazására és a struktúraelméletek megújítására. Ezen kísérletek sorába illeszkedtek az életstílus- és miliókatatások is. Voltak közvetlen előzményei is (elsősorban a piacutatás területén³), azonban ez az irányzat csak az évtized második felében kezdett igazán felfutni.

Az alábbi írásban azt a kérdést fogom körbejárni, hogy az életstílus- és miliókatatások az osztály- és rétegződésmodellek alternatívájának tekinthetők-e. Mindez azért lényeges, mert

1 Szeretném megköszönni Tardos Róbertnek, Angelusz Róbertnek, Kapitány Baláznak és Vida Zsuzsának, amiért beszélgetésekkel és irodalmak rendelkezésre bocsátásával elősegítették a tanulmány létrejöttét.

2 Lásd például Schelsky elméletét a „nivellált középrendi társadalomról” (Schelsky [1953] 1955).

3 A legismertebb ezek közül a Sinus Institut miliókatatása, illetve -tipológiája, amely (egy politikai párt számára) piacutatási céllal készült, azonban nagy hatást gyakorolt a későbbi kutatókra (a Sinus-tipológia ismertetéséhez lásd például: Hradil [1992] 1995).

a kérdés egészen a kétezres évek elejéig heves viták tárgya volt, és megosztotta a szociológusokat. Az első lépésben azt fogom röviden megvizsgálni, hogy milyen tényezők járulhattak hozzá a népszerűvé válásukhoz. Azután az életstílus-kutatásokkal szemben megfogalmazott néhány kritikára térek ki, majd arra, hogy ezek mennyiben tekinthetők jogosnak; az is ki fog tűnni ennek során, hogy a vitapartnerek gyakran elbeszéltek egymás mellett, ami például abban nyilvánult meg, hogy az életstílus-kutatók többsége nem kívánta leváltani a hagyományos elméleteket. Amellett fogok érvelni, hogy a kétféle megközelítés nem alternatívája egymásnak, és hogy olyan modellekre van szükség, amelyek képesek a „hagyományos” és az „új” koncepciók integrálására. Végezetül két olyan elméletet mutatok be, amelyek eltérő módon ugyan, de képesek ezt a feladatot megvalósítani.

Az új irányzatok egy német sajátosságot képviselnek. Többen egyenesen német különútról beszéltek (Dangschat [1998] 2008: 117–121; Geißler 1996: 324; Haller 2007; Kron 2006).⁴ Bizonyosan nem egy alapvető strukturális különbözőség okozta azt, hogy megerősödtek a nyugati fősodortól eltérő struktúrakoncepciók, mivel a német társadalom szerkezetét tekintve nem tér el alapvetően a többi nyugati társadalomtól.⁵ Ha az okokat szeretnénk megtudni, akkor mind a szociológián belül, mind a szociológián kívül többféle tényezőt érdemes figyelembe venni.

A szociológia területén kívüli befolyásoló tényezők három fő csoportra oszthatók. Léteztek *történelmi előzmények*, amelyek az osztályelmélet gyengítésének irányába mutattak:

- Az osztály fogalma korábban is vitatott volt. A már a császári korszakban megjelenő „Mittelstand”-mozgalom éppen az osztályalapú szemantika ellenében definiálta magát.
- A második világháború után több korábbi társadalmi ellentét háttérbe szorult.⁶
- Az 1945-ös politikai rendszerváltással együtt mindez egy korszakváltás képzetét keltette, amely szerint már nem osztályok vagy rétegek szerint tagozódik a társadalom.

Objektív strukturális tényezők is hasonló hatással voltak:

- A gazdaság, a foglalkoztatási és a szociális rendszer intézményeiben megfigyelhetőek voltak olyan sajátosságok, amelyek tompították az osztálykonfliktusokat. Ilyen volt például a sajátos német jóléti állam, az erős és centralizált szakszervezetek, a korporatív jellegű döntési mechanizmus, és a munkások döntésekben való részvételi joga (Mitbestimmung) (Haller 2007: 136–137).
- A második világháború utáni évtizedek egy tekintélyes jóléti növekedést eredményeztek, amely – bár egyenlőtlen mértékben – az összes társadalmi csoportot érintette.

Társadalmi-lélektani faktorok:

- A jóléti növekedés sok ember számára jelenthetett nagyon pregnáns tapasztalatot, főleg ama generációk esetében, amelyek már a világháború(k), vagy a nagy világgazdasági válság idején is éltek. Sokan úgy érezhették, hogy „valami új” kezdődött.
- Az NSZK – kiváltképp az adenaueri érában – a Nyugat védőbástyájaként szerepelt. Az osztály és az osztályharc marxai eredetű fogalmai ennek következtében diszkreditálódtak.

⁴ Haller (2007) szerint, míg Németországban az említett megközelítések kerültek az előtérbe, addig Franciaországban az osztályelmélet egy kritikai változata, Nagy-Britanniában az osztályelmélet egy szociálpolitikai orientációt követő, inkább pragmatikus reformer irányba vált dominánssá, az USA-ban pedig egy a rendszerkritikától mentes funkcionista rétegződéselmélet (Haller 2007: 119–135).

⁵ Lásd ehhez Hradil (2004) komparatív német struktúraelemzését.

⁶ Eltűnt pl. az alsó néprétegek konfliktusa az agrárius-konzervatív arisztokráciával; a felekezeti és a regionális különbségek körüli feszültségek érezhetően vesztek jelentőségükből (vö. Vester 1997: 99–101; Vester et al. 2001: 68).

A szociológián belül is megkülönböztethetők különböző tényezőcsoportok. *Szociológiatörténeti előzmények:*

- Az osztálytagozódás elképzelése mellett hamar megjelentek a német szociológiában másféle nézőpontok is (lásd Weber, Simmel, Geiger).
- Egyes szerzők (Geißler 1998; Haller 2007) szerint létezik kontinuitás egyrészt a világháború után a német szociológiát újjáépítő szociológusnemzedék ama tagjai között, akik tagadták vagy elrelativizálták az osztálytagozódást (különböző mértékben: Helmut Schelsky, René König, Karl Martin Bolte), másrészt az individualizációs elmélet, illetve az életstílus-kutatások képviselői között.

Nemzedéki tapasztalatok is szerepet játszottak az életstílus-kutatások fellendülésében:

- Az 1945 után szocializálódott szociológusnemzedék(ek) kapcsán a stabilitás és a jólét fontos tapasztalatformáló szerepét hangsúlyozza Dangschat. Dangschat szerint a nyolcvanas években komoly befolyásra szert tevő generáció (Beck, Hradil, Kreckel) szerzőire nagy hatással volt az, hogy a számukra fontos területeken (mindenekelőtt az oktatási rendszerre és az akadémiai közegre érdemes gondolni) bizonyos kinyílási folyamatok mentek végbe, így e kinyílási tendenciák kerültek a figyelmük középpontjába, és hajlamossá váltak arra, hogy ezeket lássák más területeken is (Dangschat [1998] 2008: 118, 2. lábjegyzet).
- A nyolcvanas évek szociológiai és társadalomelméleti fejleményei sem az osztály- és rétegződésmodellek preferálásának irányába tolták a szociológusokat.
- Niklas Luhmann esetében expliciten megfogalmazódott, hogy az osztály- és rétegszemantika kevésbé alkalmas egy funkcionálisan differenciált társadalom (ön)leírására.
- A túlságosan absztraktnak gondolt osztály- és rétegződéseméletek helyett differenciáltabb és életközeli modelleket szerettek volna alkalmazni. Ennek hatására rég elfeledett, vagy egyszerűen csak ritkábban használt fogalmak kezdtek népszerűvé válni. Ezek közül a miliő, az életstílus és az életvilág fogalmi voltak a legfontosabbak. Mind-egyiket az eredetitől eltérő értelemben kezdték el használni,⁷ de így is hozzájárultak egy újfajta struktúrafelfogáshoz (Hradil [1992] 1995).
- Az osztály fogalma a német szociológiában – csakúgy, mint a szélesebb közéleti diskurzusban – politikai konnotációkkal terhelt, szemben például az angolszász nyelvterület osztályfogalmával.
- A becki ([1983] 1999; [1986] 2003) individualizációs elméletben foglalt felvonóhatás tézise nagy hatást gyakorolt az életstílus- és miliőkutatókra. Eszerint a növekvő jólét hatására az emberek figyelme elterelődik az egyenlőtlenségek kérdéséről. A növekvő mobilitás, a munkaerő-piaci dinamika, az oktatási rendszer jelentőségének növekedése stb. által az emberek kiszakadnak a tradicionális környezetükből. A hagyományos, rendies színezetű osztálykultúrák felbomlanak Beck szerint.⁸

7 Ronald Hitzler (lásd [1994] 2008) a kivételek közé tartozik, mivel az életvilág fogalmát ő az eredeti – fenomenológiai – értelmében használja.

8 E tanulmány nem tér ki Beck gondolatainak ismertetésére. Nemcsak azért, mert gondolatai ismertek a magyar szociológiában, hanem elsősorban azért, mert Beck nem tartozik az életstílus-kutatók közé. A Beck által képviselt individualizációelmélet ugyan rokon irányzat, és Beck néhány tézise inspirált több életstílus-kutatót, azonban ez az elmélet a lényegét tekintve eltér az életstílus-kutatásoktól, amennyiben elveti a nagycsoport-megközelítést. Az életstílus- és miliőkutatásokban ezzel ellentétben egészen az utóbbi időkig domináns maradt a nagycsoportokra koncentráció.

Viták az életstílus-kutatások körül

Egy időben igen népszerűek voltak az életstílus-kutatások, de mindig is vitatottak maradtak. A viták egyik legfontosabb eleme az volt, hogy ez a megközelítés leválthatja-e a struktúra-kutatás bevett modelljeit. Egy ideig valóban úgy tűnhetett, hogy az osztály- és rétegződésméletek „kimentek a divatból”, és hogy paradigmaváltás történt. Ez a látszat pedig nem véletlenül jött létre, hiszen az e témában megjelent publikációk mennyisége mellett az életstílus-kutatók egy része is képviselte a „hagyományos” koncepciók leváltásának igényét (például Hörning és Michailow 1990; Michailow 1994; Schulze 1992). Az ilyen igények természetesen nem maradtak válasz nélkül az osztály- és rétegződésméletek képviselői részéről, az életstílus-kutatások így a viták középpontjába kerültek.

Az, hogy sohasem fogadták el őket maradéktalanul, jól szemlélteti azt, hogy az eddig vázolt kép túlzottan leegyszerűsítő volt: az életstílus-kutatások a nyolcvanas-kilencvenes években nem jutottak abszolút domináns pozícióba, nem „ütötték ki” az osztály- és rétegződésméleteket. Inkább egy plurális állapot jött létre, amelyben az új irányzatok enyhe fölényrel rendelkeztek a hagyományos struktúramodellekkel szemben. Hasonló képet fest Jörg Rössel (2005: 11) is. Rössel a SOLIS-t,⁹ a német nyelvű társadalomtudományi irodalom adatbankját felhasználva követte végig az egyes szociológiai alapfogalmak előfordulási gyakoriságát az elmúlt évtizedek szociológiai publikációiban.¹⁰ Az 1. ábra megerősíti azt a feltételezést, hogy a hetvenes évek végétől erőteljesen csökkent az osztály- és a rétegfogalom használata. Az életstílus és a miliő fogalmait az 1980-as évek végétől használták egyre gyakrabban; a kiinduló gyakoriság figyelembevételével a növekedés tekintélyes. A fogalmak évtizedes trendjei alapján a nyolcvanas évek végétől kezdődő időszakot inkább a pluralitás jellemzi. Érdeemes megjegyezni, hogy a grafikon egy kicsit csalóka, hiszen nem tartalmaz olyan kulcsszót, amely az osztály- és rétegződésmodellek másik nagy kihívójára, az individualizációs elméletre utalna. Emellett – ha hihetünk Dangschatnak ([1998] 2008: 118) – az új irányzatok képviselői kerültek a Német Szociológiai Társaság struktúrakutatási szekciójának vezető pozícióiba. E két tényező miatt az individualizációs elmélet és az életstílus-kutatások enyhe fölényt lehet feltételezni.

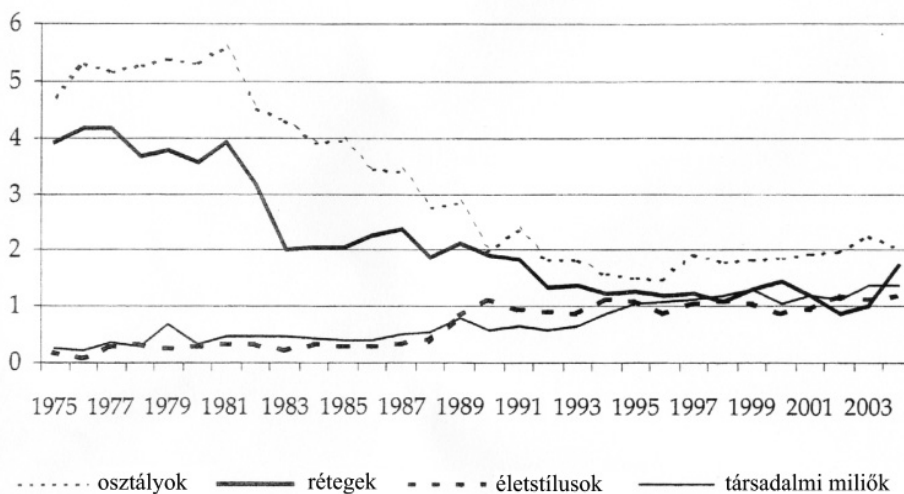
Nem lehet ugyanakkor azt állítani, hogy egyeduralkodói pozícióra tett volna szert a struktúrakutatásban az életstílus-kutatás és az individualizációelmélet. Főleg a kilencvenes évek második felétől erősödtek meg a kritikus hangok. Az alábbiakban két szerző bírálata kerül bemutatásra; ezek nem az eredetiségükkel tűnnek ki, inkább azért érdekesek, mert jól megjelenítik a leggyakrabban felhozott kifogásokat és észrevételeket. Thomas Meyer összegző írása (Meyer 2001: 259–265) az ezredfordulón vonta le az életstílus-kutatások másfél évtizedének tanulságait:

- Először is, ez az irányzat nem kellőképpen világos fogalmakkal dolgozik Meyer szerint. Az életstílus fogalma nincs kellő precizitással definiálva, és tetszőleges, hogy melyik kutató mit ért alatta.
- Másodsor, elméletileg nem kellőképpen megalapozottak a modellek.

9 SOLIS: Sozialwissenschaftliches Literaturinformationssystem (Társadalomtudományos Szakirodalmi Információs Rendszer).

10 Az adatbank bibliográfiája a monográfiákat, továbbá a szerkesztett kötetekben, folyóiratokban és a szürke irodalom kiadványaiban megjelent német nyelvű társadalomtudományi műveket tartalmazza. Bővebb információk: <http://www.gesis.org/Information/SOLIS/index.htm>.

1. ábra. A struktúrakutatás alapfogalmainak használata a német nyelvű publikációkban és kutatási projektekben, százalékos arány.

Forrás: Rössel (2005: 12)

- Harmadszor, az operacionalizálásban is számos hiányosság figyelhető meg mind a felhasznált módszerek, mind a központi dimenziók, mind az itemek tekintetében. Nem véletlen tehát, hogy az életstílus-kutatások gyakran deskriptivizmusba torkollnak. Ráadásul az ilyen modellek nemritkán körkörös módon érvelnek: gyakran magyarázzák a cselekvést (a választási magatartást, a szabadidős tevékenységeket stb.) cselekvéssel (részben vagy egészében fogyasztási szokások alapján létrehozott életstílus-tipológiák segítségével).
- A negyedik kifogás a túlzott radikalizmus: Meyer megalapozatlannak tartja az életstílus-kutatók paradigmaváltási törekvéseit. Ezzel az igénnyel együtt jár az is, hogy általában elvágják a kapcsolatot az objektív életkörülmények és az életmódok között. Az alap-tendencia többnyire a strukturális kötöttségektől független életstílusok feltételezése.
- Ez az előfeltevés azonban ellentétben van az empiriával, tehát – ötödször – diszkrépancia figyelhető meg elmélet és valóság között.
- Végül a hatodik kritikai pont: mindez azt eredményezi Meyer szerint, hogy a szociológia elveszti a kritikai potenciálját.

Az egyik legélesebb és kétségkívül leghatásosabb kritikát Rainer Geißler fogalmazta meg (Geißler 1996). Geißler fő ellenvetése az irányzattal szemben az, hogy – az általa sem vitatott – individualizálódási és pluralizálódási tendenciákra koncentráció eltereli a figyelmet a továbbra is létező vertikális struktúrákról és a belőlük következő egyenlőtlenségekről. „Nyilvánvaló, hogy a [szociológiai main stream] olyannyira hagyta magát lenyűgözni az új sokféleség felfedezése által, hogy nem tudja a továbbra is fennálló vertikális struktúrákat és jelentőségüket megfelelően érzékelni és felmérni, és hogy az egyenlőtlenségkutatásként felfogott társadalmi struktúraelemzés eredeti kérdésfeltevését – tudniillik a társadalmi egyenlőtlenségek enyhítésük céljából történő felkutatását – részben szem elől tévesztette” (Geißler

1996: 321–322). A társadalmi egyenlőtlenségek ideologikus elleplezésének tézise egyenesen következik mindebből: „a [társadalmi] helyzetekre, miliőkre és életstílusokra történő kritikátlan fókuszálás elhomályosítja a továbbra is fennálló vertikális egyenlőtlenségi struktúrák kritikai szemléletét” (Geißler 1996: 324 – kiemelés az eredetiben).

A posztindusztriális társadalmakra Geißler szerint továbbra is alkalmazhatók a rétegződésmodellek, mivel eme társadalmak fő strukturáló elvei továbbra is a vertikális egyenlőtlenségek. Geißler azon a véleményen van azonban, hogy a jóléti államokban az utóbbi évtizedekben végbement társadalmi változások miatt a rétegződésméleteken is változtatni kell. A jelenkori társadalmak struktúráját a következő jegyek tüntetik ki:

- 1 A jóléti államok társadalmi szerkezete multidimenzionális jellegű: az osztályok és rétegek formáját öltő vertikális struktúrák mellett az egyenlőtlenség szerkezetét olyan egyéb dimenziók is alakítják, mint a nem, a nemzetiség, a régió és az életkor (Geißler 1996: 332).
- 2 A sokdimenziós egyenlőtlenségi struktúrában a vertikális dimenzió a domináns (Geißler 1996: 332–333).
- 3 Az osztályok és rétegek nem valós társadalmi csoportok, csupán a kutató ideáltipikus konstrukciói, amelyek bizonyos kapcsolatot feltételeznek egyfelől a kvalifikáció és a foglalkozás, másfelől az erőforrásokkal való ellátottság, a mentalitások és az életesélyek között. A valóságban e csoportok határai elmosódnak (Geißler 1996: 333).
- 4 A jóléti növekedés miatt a rétegződési struktúra nem észlelhető a hétköznapiakban, azonban a rétegek szerinti egyenlőtlenségek latensen továbbra is jelen vannak. A nagy kontrasztokkal jellemezhető és könnyen érzékelhető rétegződést egy nehezebben észlelhető, csak a finom különbségekben megnyilvánuló „mélystrukturális” rétegződés váltja le (Geißler 1996: 333–334).
- 5 A társadalmi struktúra különböző területei eltérő mértékben függnek az osztály- és rétegbeli különbségektől. Ezt a jelenséget Geißler koncentrikus körök formájában képzelel el, ahol a mag az erősen réteggülönbségektől függő szegmenseket jelenti. A magot a közepes és gyenge mértékben rétegfüggő szegmensek, azokat pedig a rétegszemleges területek gyűrűje veszi körül (Geißler 1996: 334).¹¹

A kritikai megjegyzések alapján Geißler szerint a német szociológiának elsősorban nem paradigmaváltásra van szüksége, hanem a paradigmák konkurenciájára. Az életstílus-kutatók törekvéseivel szemben – hogy a pluralizáció folyamatára hivatkozva a szociológiai elméletben és a módszertanban paradigmaváltást hajtsanak végre – tehát jobb lenne a paradigmapluralitás. Egy versenyhelyzet, amelyben a paradigmák a társadalmi cselekvés és a társadalmi jelenségek magyarázata tekintetében megpróbálják felülmúlni egymást (Geißler 1996: 335). Egy ilyen szituáció végső soron jobban megfelelne a modern társadalmak komplexitásának is.

A felsorolt kritikák részben jogosak, részben nem. Az elméleti megalapozottságra vonatkozó meyeri kifogások az esetek többségében jogosak. A nagy átlag esetében valóban van egy elméleti deficit, azonban jó néhány fontos monográfia ellentétes képet mutat (Hörning et al. 1990; Lüdtke 1989; Schulze 1992; Vester 2001; újabban: Otte 2004; Rössel 2005). Az életstílus fogalmának homályosságára és az operacionalizáció túlságosan nagy különbségeire vonatkozó kritika megalapozott: valóban gyakran változik az életstílus definíciója, a felhasznált itemek és módszerek, nem beszélve a miliő- és életstílustipológiákról. Ezeket a hiányosságokat csak az utóbbi időben próbálták meg orvosolni. Otte (2004) például szakít az

¹¹ Némi hasonlóságot mutat ez az elképzelés Reinhard Kreckel centrum-periféria modelljével, amelyet a szerző szintén koncentrikus körök formájában ábrázol, bár az ő esetében nem a szegmensek rétegfüggőségének mértéke a strukturáló elv (Kreckel 1998: 40).

életstílus-kutatásokra általában jellemző induktív eljárással: a priori módon határozza meg az életstílusok elkülönülésének két fő dimenzióját és az így elkülöníthető életstílus-formációkat.¹² Az életstílus fogalmát¹³ pedig precízen definiálja. Mindez – a felhasznált itemek kialakításával együtt – az összehasonlíthatóság növelésének szándékát fejezi ki. Meyer negyedik és ötödik kifogása nem állja meg a helyét. Az életstílus-kutatók ritkán fogalmazznak olyan sarkosan, ahogyan ezt a kritikusok feltételezik. Az életstílus- és miliő kutatások néhány fontosabb és sokat hivatkozott monográfiáját áttekintve (1. táblázat) hasonló kép alakul ki. Az ott szereplő monográfiák többségében nem jelenik meg olyan törekvés, hogy leváltsák az osztály- és rétegződésmodelleket, a tipikus érvelési minta inkább az, hogy az életstílus-kutatások csupán *kiegészítik* a hagyományos koncepciókat. Szinte senki sem állítja az életstílusok és mentalitások strukturális jegyeiktől való függetlenségét.

1. táblázat. Néhány fontosabb életstílus-kutatás összesített jellemzője.

	Elemzési egység	Alternatíva-e?	Életstílusok függetlensége	Hármas tagolás
Hradil (1987)	É, S	I	–	I
Lüdtke (1989)	É	N	N	I
Hörning et al. (1990)	É	I	I	N
Schulze (1992)	É	I	N	I
Vester et al. (2001)	É	N	N	I
Klocke (1993)	É	N	N	I
Müller-Schneider (1994)	É	I	N	I
Konietzka (1995)	S	N	N	I
Spellerberg (1996)	É	N	N	I
Georg (1998)	É	N	N	I
Zerger (2000)	É, S	N	–	N

Jelölések: É=életstílus; S=egyéb strukturális kategória; I=igen; N=nem; – a kérdés nehezen értelmezhető a mű kapcsán, vagy nem tér ki rá a szerző.

Feltehetőleg inkább az volt zavaró a kritikusok számára, hogy a strukturális szint esetében legtöbbször nem a vertikális változók valamelyikét emelték ki a strukturális jegyek közül a legfontosabbként. Vagyis – Geißler követelésével ellentétben – nem vették adottnak a vertikális strukturák dominanciáját, hanem a problémát empirikusan eldöntendő kérdésként kezelték. A legtöbb szerző esetében csupán arról volt szó, hogy különféle statisztikai eljárások során nem az jött ki eredményként, hogy az osztályhoz és réteghez tartozás, vagy a jövedelem és a foglalkozás lennének a legfontosabb tényezők az életstílus szempontjából.¹⁴ A kutatási irányzat kritikátlansága is csak részben igaz. Léteznek olyan koncepciók, amelyek kifejezetten kritikai állal jöttek létre, és/vagy az életstílusokat az egyenlőtlenségi strukturák ki-

12 Mindez nem önkényes módon történt, mert ezeket a műveleteket az előző tizenöt év kutatásainak tanulságai alapján végezte el.

13 Az "életvitel" (Lebensführung) kifejezést használja az életstílus helyett, ez azonban kevésbé lényeges e helyen.

14 Néhány példa: az életstílus legjobban magyarázó változók Spellerberg esetében: életkor, végzettség, nem (Spellerberg 1996: 192); Schulze (1992: 385) és Müller-Schneider (1994) esetében: életkor, iskolai végzettség; Konietzknál (1995: 255): életkor és a családi vs. nem családi életforma; Klocke (1993: 230–231) esetében: iskolai végzettség, nem és életkor stb.

fejződésének, illetve reprodukálása eszközének tekintik (például Müller 1992; Vester 2001; Konietzka 1995). Sok kutatás esetében valóban csak a leírás az elsődleges cél, ugyanakkor olyanok is léteznek, amelyekből kibontakoztatható egy eltérő – nem az erőforrások eltérő eloszlására koncentráló – kritika is (Schulze 1992).¹⁵ Emellett az osztály- és rétegződésmodelleket is lehetséges pusztán leíró jelleggel alkalmazni, mindenféle kritikai attitűd nélkül.

A fő különbség tehát a kutatási perspektívákban van, vagyis abban, hogy az életstílus-kutatások kitüntetett figyelemmel kezelik a kultúra és a fogyasztás területeit (vagyis az elsődleges megfigyelési egység általában az életstílus, lásd 1. táblázat). A multidimenzionális megközelítés geißleri követelményének ennek ellenére a legtöbb életstílus-kutatás próbál megfelelni, bár váltakozó sikerrel. Ez abban mutatkozik meg, hogy a kutatások többsége a Hans-Peter Müller által leírt hármas tagolódású modellekhez áll közel. Müller szerint a közép-utat kell megtalálni a kizárólag vertikális modellek és az individualizáció beki tézise között. Három feltétel teljesülése szükséges ehhez: (1) a makrostruktúrákat differenciáltan, többdimenziós jellegükben szükséges megragadni, (2) számolni kell a struktúrák és az egyének közötti intermedier instanciákkal, (3) és figyelembe kell venni az életstílusokat is, mivel manapság az egyenlőtlenségek leginkább az eltérő életstílusokban nyilvánulnak meg (Müller 1992: 48–51). Két kivételtől eltekintve a mülleri hármas tagolás az itt vizsgált életstílus-kutatókat is jellemzi: ez is azt mutatja, hogy nem annyira az életstílusok függetlenségének bizonyítása volt a céljuk, hanem hogy bizonyos közvetítő instanciákat¹⁶ igénybe véve össze tudják kötni az életstílusokat a társadalmi struktúrákkal.¹⁷

Jogos lehet ugyanakkor az a kritika, hogy az életstílusokra koncentráció során nem vetül elég figyelem azokra a területekre, amelyekben az erőforrások feletti eltérő rendelkezésnek nagyobb a jelentősége. Geißler értelmében tehát a társadalmi struktúra rétegződésektől gyengén, vagy közepesen függő szegmenseire koncentrálnak. Ez az érv azonban megfordítható: az osztály- és rétegződésméletek pedig azokra a területekre koncentrálnak, ahol ők rendelkeznek nagyobb jelentőséggel. Úgy tűnik azonban, hogy a társadalom komplexebb annál, mintsem hogy az egyik vagy a másik modell kielégítően le tudná írni. Olyan modellekre lenne tehát szükség, amelyek képesek a kétféle elgondolást érdemben közelíteni egymáshoz. Geißler javaslata, a paradigmák versenye és az életstílus-kutatók szokásos retorikai fogása – amely alapján a saját eredményeiket a vertikális modellek kiegészítéseiként prezentálják – valójában egyazon érme két oldalát jelentik. Mindkét eljárás egymás mellé helyezi csupán az osztály- vagy rétegződésméleteket, illetve az életstílus- és miliókatásokat – az „ez is igaz, az is igaz” triviális igazsága alapján, miközben megspórolja a kétfajta megközelítés lényegi egymásra vonatkoztatásának munkáját. Mielőtt két olyan modellt mutatnék be, amely több-kevesebb sikerrel megoldotta ezt a feladatot, további érveket sorolok fel emellett, hogy a kétféle megközelítés miért nem alternatívája egymásnak.

15 Schulze (1992) esetében például az élményhajhászással kapcsolatos jelenségek, cselekvéstípusok lehetnének egy eltérő jellegű kritika kiindulópontjai. Ezt maga Meyer is elismeri (Meyer 2001: 258–259), hogy aztán az életstílusok kritikátlanságával kapcsolatos fejtegetései során el is feledkezzen róla.

16 Néhány példa az elnevezésekre: habitus (Vester et al.), valóságmodellek és egzisztenciális szemléletmódok (Schulze), kultúra (Konietzka), milió (Hradil), életcélok, értékorientációk, területspecifikus beállítódások (Georg), mentalitások (Lüdtke), életminőség, szubjektív jólét (Spellerberg). Az intermedier instanciák elnevezései igazából mellékesek, lényegesebb az, hogy funkciójuk a közvetítés (bár elméleti szempontból ez igen változó színvonalon lett kidolgozva).

17 Hörning és szerzőtársai esetében azért hiányzik a hármas tagolás, mert valóban nem a mülleri elképzelés kezei között mozognak, azonban Zerger esetében egyszerűen csak nem esik szó a kérdéstről.

Érvek amellet, hogy az életstílus-kutatás nem jelenti az osztály- és rétegalapú megközelítések alternatíváját

Az életstílus-kutatások kezdeti szakaszában még nem álltak igazán bőségesen rendelkezésre adatok arra vonatkozóan, hogy mekkora az életstílus-tipológiák magyarázóereje, ám ez nagyjából a kilencvenes évek óta megváltozott, és ma már viszonylag sok publikáció foglalkozik a témával. Az írásokból leginkább az a következtetés vonható le, hogy az ellentétes struktúrakoncepciók nem alternatívái egymásnak. Spellerberg írásából például kiderül, hogy Németország nyugati felében az életstílus, a keleti országrészben pedig a jövedelem jelenti a szubjektív jólét legfontosabb predikátorát (Spellerberg 1996: 205–216). Zerger eredményei is arra utalnak, hogy – a magyarázóerő alapján – egyik makrostrukturális koncepció sem képes egyeduralomra szert tenni. A goldthorpe-i osztályfelosztást és a Sinus Institut miliőtípológiáját vetette össze. Az összehasonlításból kiderült, hogy egyik séma csoportjai sem alkotnak homogén jövedelmi osztályokat, hogy az egyes beállítódások esetében is mindkét modell meglehetősen alacsony magyarázóerővel rendelkezik,¹⁸ és hogy a választói magatartás magyarázatában is alacsony előrejelző képességgel rendelkezik mindkét koncepció (Zerger 2000: 193–194, 227–228; összefoglalóan: Rössel 2005: 28–29).

Peter H. Hartmann megpróbálta szisztematikusan megvizsgálni egy életstílus-tipológia magyarázóerejét más szociodemográfiai, illetve „kemény” változókkal való összehasonlításban (Hartmann 1999: 195–215). Különböző életterületekre vonatkozó tesztek futtatott le.¹⁹ A kétváltozós modellek esetében az életstílusok viszonylag jól magyarázták az adott életterületen megfigyelhető viselkedést, azonban a többváltozós elemzéseknél már kiviláglott, hogy a demográfiai változóknak (elsősorban életkor, továbbá nem, háztartás) majdnem ugyanakkora magyarázóerejük van, mint az életstílus-tipológiának. Emellett egy az életkort és az iskolai végzettséget tartalmazó modell gyakorlatilag ugyanannyit magyarázott, mint az életstílus-tipológia (Hartmann 1999: 213–214). Miközben a demográfiai változók viszonylag nagy relevanciával bírtak, addig a társadalmi-gazdasági státusz változói (az iskolai végzettség kivételével) rendre az előbbi két változócsoporthoz kötődtek.

Gunnar Otte is megvizsgálta az életstílus magyarázóerejét (Otte 2004). Különböző területeken hasonlított össze az életstílus-tipológia magyarázóerejét a demográfiai és a társadalmi-gazdasági változók magyarázóerejével. Ennek során vegyes eredmények születtek (ez is Geißler 5. pontját erősíti meg). A személyes hálózatok homogenizációjához hozzájárulhat az életstílus is, ugyanakkor ezt az adatok tanulsága szerint nem teszi nagyobb mértékben, mint a társadalmi helyzetet kifejező változók (Otte 2004: 250). Inkább az a következtetés vonható le, hogy a szabadidős partnerek választása során van ugyan tere a választásnak, azonban mindez az objektív helyzetek által előzetesen strukturált kereteken belül valósul meg (Otte 2004: 248). A lakóhelyi szegregáció vizsgálata során az derült ki, hogy az életstílusoknak nincs igazából önálló magyarázóerejük: a kétváltozós elemzésről a többváltozós modellekre váltás során az életstílus-tipológia hatását javarészt magyarázni lehetett a bevett változókkal (Otte 2004: 280–284). Az utazási célpontok kiválasztását ellenben viszonylag jól – és önálló módon – magyarázta az életstílus-tipológia (a demográfiai változók mellett) (Otte 2004: 323). A nagyvárosi szcénák felkeresésében is hasonlóan jó magyarázóelvének bi-

¹⁸ Itt a miliőtípológia némileg jobban teljesített, a különbség azonban elhanyagolható.

¹⁹ Térbeli mobilitás, táplálkozás, médiahasználat, lakásberendezés, nyaralási szokások, öltözködés.

zonyult az életstílus (Otte 2004: 296–304). A pártpreferenciák magyarázata esetében azonban szinte ugyanazt az eredményt kapta, mint a városi szegregáció esetében: az életstílus hatása a többváltozós modellben más változók hatására erőteljesen lecsökkent.

Otte eredményei összefoglalóan arra mutattak rá, hogy az életstílus kicsi vagy közepes magyarázóerővel bírt a vizsgált életterületeken (a variáció 5–10%-át volt képes magyarázni általában). Viszonylag jól teljesített azokon a területeken, amelyek a kultúra, a kulturális fogyasztás vagy a szabadidő eltöltésének területeihez kapcsolódnak. Azokon a területeken, amelyek messze esnek a kultúra és szabadidő szféráitól, a tipológia is rosszabbul teljesített. Eme esetekben a kétváltozós elemzésekben még volt magyarázóereje az életstílus-tipológiának, a többváltozós modellben viszont eltűnt. Ez Otte értelmezésében arra utal, hogy az életstílusok az erőforrások alapvető strukturálásának vannak alávetve (Otte 2004: 354–355). Ugyanakkor azt is megfigyelte, hogy egyik társadalmi-strukturális változó sem rendelkezett nagy magyarázóerővel. Az összkép Otte szerint az, hogy az életstílus nem alternatíva, hanem csak egy kiegészítés a már bevett modellek számára.

A leginkább szisztematikus módon Jörg Rössel mutatott rá arra, hogy az életstílus, a mielő és az osztály, illetve réteg fogalmai nem zárják ki egymást. A különböző strukturális koncepciók magyarázóerejével kapcsolatos kutatások eredményeinek összefoglalásán túl azonban nála egy eltérő érvelési mód is megjelenik. A differenciálódáselméletek és a becki felvonóhatás-tétel hatása alatt az életstílus- és miliókkutatók gyakran gondolják úgy, hogy az életstílus-kutatások létjogosultságát az egyre jobban differenciálódó társadalom adja és az, hogy a jólét növekedésének hatására az emberek az osztályok helyett a különböző életstílusok felé fordulnak. Amennyiben tehát valaki igazolni szeretné, hogy az életstílus-kutatások nem teljes értékű alternatívái a hagyományos strukturális modelleknek, annyiban azt is ki kellene fejtenie, hogy a szóban forgó társadalmi változások egyrészt nem voltak igazán forradalmiak, másrészt olyan tényállásokra utalnak, amelyek már korábban is léteztek. Rössel (2005) kettős célkitűzést követ: egyrészt az individualizációs elmélet és az életstílus-kutatások hibáira akarja felhívni a figyelmet, másrészt arra, hogy tévesek az életstílusok és az osztálystruktúra közti kapcsolatot túlságosan szorosnak elképzelő koncepciók is. A 19. század utolsó harmadától a weimari korszak végéig terjedő időszakra vonatkozó irodalom áttekintése alapján a következő érveket sorakoztatja fel:

- A közvélekedéssel ellentétben az életszínvonal a Német Birodalomban – a korszak egészét tekintve – nem csökkent, hanem enyhén növekedett. A munkásmozgalmak tehát egy gazdasági növekedési periódusban bontakoztak ki. Mindez azért lehet érdekes, mert ellentétes Beck felvonóhatás-tételével, amely az életszínvonal növekedése esetében az osztálytudat csökkenését feltételezi (i. m. 64–66).
- Az egyenlőtlenségi struktúra differenciálódása nem a II. világháború utáni fejlemény. A regionális, valamint a nemek, az etnikumok és a felekezettek közötti egyenlőtlenségek korábban is a társadalmi egyenlőtlenség fontos dimenzióit jelentették (i. m. 67–68).
- Az individuális kockázatok, a háztartásformák különbségei és az életciklus hatások is nagyon fontosak voltak az egyén és a háztartás életszínvonala szempontjából. Az NSZK mintázatához hasonló strukturális jegyek jelentek meg tehát már igen korán (i. m. 69).
- A mobilitással kapcsolatban leszögezi, hogy a térbeli és a nemzetgazdasági ágak közti mobilitás meglehetősen nagy mértéket öltött. Világosan megállapítható lineáris trendek ugyanakkor nem igazán mutathatók ki; csupán annyi szögezhető le bizonyosan, hogy az osztályokat átívelő társadalmi mobilitás a Szövetségi Köztársaságban némileg nagyobb,

mint a korábbi korszakokban. Így az a tétel sem állja meg a helyét Rössel szerint, hogy a növekvő mobilitás a tradicionális osztálykultúrák erózióját okozta volna (i. m. 70–72).

- Már csak azért sem, mert osztálykultúrák (tehát zárt, a gazdasági pozíciók alapján jól elkülöníthető, sajátos kultúrával, mentalitással és fogyasztással jellemezhető csoportok) a Német Birodalom időszakában sem biztos, hogy léteztek. Erre utal az, hogy a szociáldemokrata munkásmiliónak nem volt ebben az időszakban sem homogén és zárt csoport, hanem a – különböző dimenziók szerinti – fragmentáltság és az elmosódó határok jellemezték (i. m. 73–76).²⁰
- Más tényezők is a zárt osztálykultúrák léte ellen szólnak. Az osztálystruktúra és a fogyasztás feltehetőleg már a császári korban is szétvált egymástól. Kutatásokat Rössel csak az 1907-es, illetve az 1927–28-as időpontokkal kapcsolatban tudott idézni, azonban ezek is megerősítik ezt a feltételezést. Eme kutatások tanúsága alapján a huszadik század elején már megjelent a fogyasztói minták sokfélesége, és ezek csak lazán kötődtek az osztálystruktúrához – bár az is igaz, hogy ezek a jelenségek a középosztályban jelentkeztek a legerősebben.²¹ Emellett a (városi) fiatalok is hasonló fogyasztási stílussal (jazz és mozi) rendelkeztek a huszadik század elején, mint ma, ezért az életkor társadalmi-strukturális jelentősége sem újdonság (i. m. 77–78).

Rössel álláspontja tehát úgy foglalható össze, hogy nem a társadalmi változás teszi szükségessé az életstílus szempontjának bevonását, hiszen Németország korábbi időszakasaiban is jelen voltak azok a folyamatok, amelyekre az új egyenlőtlenségkutatók és az életstílus-kutatók hivatkoznak.²² A császári és a weimari Németország elemzése inkább azt mutatja, hogy az életstílus kategóriája már az 1800-as évek utolsó harmadában releváns volt. A következtetése pedig az, hogy „a társadalmi struktúraelemzés tradicionális (osztály, réteg) és új (milió, életstílus) fogalmi semmi esetre sem történelmi alternatívái, hanem csak ésszerű kiegészítései egymásnak, amelyek a társadalmi struktúra különböző aspektusait ragadják meg” (Rössel 2005: 81). Egy plurális struktúraelemzésnek tehát figyelembe kell vennie a társadalmi szerkezet eme különböző dimenzióit,²³ az osztály- vagy réteg-hovatartozást pedig analitikusan el kell különítenie az életstílushoz és milióhoz tartozástól.²⁴

Szintéziskísérletek

Azok a megközelítések a leginkább meggyőzőek mindezek alapján, amelyek egy koncepcióban képesek osztályokat, illetve rétegeket összekötni az életstílusokkal és miliókkal. Ha ehhez még az elméleti igényesség kritériuma is társul, akkor a német szociológiában jelenleg

20 A következő szempontok vizsgálata alapján jutott erre a következtetésre: a kereszteléseken részt vevők társadalmi összetétele, a munkásszervezetek és a munkás-sportegyesületek összetétele, a munkások térbeli elkülönüléseinek mértéke, a vallási és az etnikai szempont szerinti fragmentálódás.

21 Azonban tekintettel arra, hogy a jelenkorral kapcsolatban is több szerző annak a véleményének adott hangot, hogy az életstílusok pluralitása valójában a középosztályra (vagy attól felfelé) jellemző, ez nem tűnik különbségnek a jelenhez képest.

22 Nem forradalmi változást indukáló mértékű, hanem csak graduális változásokról lehet Rössel szerint beszélni.

23 A dimenziókra bontás nem a teljes függetlenség feltételezését jelenti Rössel esetében sem, hanem csak azt, hogy a – kétségtelenül létező – összefüggések ellenére a dimenziók kapcsolata nem igazán szoros, még annyira sem, hogy Bourdieu nyomán az életstílusok és a társadalmi tér homológiáját lehessen feltételezni.

24 Az analitikus elkülönítés Hradil (1987) eljárására emlékeztet.

két szerzőhöz kapcsolódó modell tűnik a legígéretesebbnek: Michael Vester milió kutatásai és Jörg Rössel plurális társadalmi struktúraelemzése.²⁵ Vester és szerzőtársai (Vester [1998] 2008; Vester et al. 2001; összefoglalóan Berger 2008) a hagyományos és az új struktúrakutatást az osztálymiliók fogalmával egyeztetik össze, eme csoportokat a jellegzetes osztályhelyzetek és foglalkozások mellett a közös mentalitás is összeköti. A megközelítés szándéka szerint többdimenziós: a társadalmi tér, a mentalitásmiliók tere, a társadalompolitikai táborok tere stb. egymástól elkülönült – bár Bourdieu nyomán homologikus viszonyban álló – szinteket, mezőket alkotnak (és magukat a mezőket is több dimenzió strukturálja). A megközelítés azonban egy problémát is magában foglal, ez pedig a homológiával van összefüggésben. A homológia feltételezése kétségbe vonja a szintek elkülönülését, továbbá a homologikus viszony empirikusan csak nehezen igazolható. Az osztályhelyzetek és a többi szint között ugyanis igen gyenge az összefüggés, ez Vester e kötetben közölt cikkéből,²⁶ de más szerzők vizsgálataiból²⁷ is kiderül. Ez pedig felveti azt a kérdést is, hogy Vester miliói valóban *osztálymiliók*-e, vagy csupán mentalitáscsoportok.

A probléma megoldásának kétféle útja látszik körvonalazódni. Érdemes lenne kicsit finomítani az optikán: a nagy társadalmi csoportok helyett kisebb (foglalkozási csoportok szerinti) egységeket és az ő mentalitásaikat vizsgálni, így *talán* meggyőző módon lehetne érvelni az osztálymiliók léte mellett. Ekkor még mindig társadalmi csoportokról lenne szó, addig a Jörg Rössel nevéhez fűződő struktúramodell egyik kimondott célkitűzése épp az, hogy a (nagy)csoportok helyett az egyének kerüljenek a középpontba. Emellett a strukturális dimenziókat is elkülöníti, ami azért is jelenthet pozitívumot, mert Vester feltételezése a különböző szintek homológiájáról inkább csak egyfajta köztes megoldást jelent, nem pedig a dimenziók következetes elkülönítését.

Úgy tűnik, hogy talán Rössel koncepciója az, amely az ellentétesnek gondolt struktúrakutatási irányzatok egy modellben történő integrálása során a korábban tárgyalt problémák közül a legtöbbet tudja kezelni. A modell két alapvető jellemzője a többdimenziós jelleg és a mikroperspektíva preferálása. A korábbi életstílus- és miliókutatások nem mindig voltak következetesek a multidimenziionalitás kérdésében. A mülleri hármás felosztás (struktúra, közvetítő szint, praxis) léte ugyan a legtöbb jelentősebb műben kimutatható, ugyanakkor gyakran esetleges megoldásokhoz nyúltak, nem kellőképpen tisztázták a viszonyokat stb. Ezzel szemben azok a strukturáló elvek, amelyeket olyan fogalmakkal szokás jelölni, mint osztály, milió és életstílus, Rössel modellje esetében egymástól elkülönült dimenziókat jelentenek: egyik sem vezethető vissza maradéktalanul a másikra. Annak érdekében, hogy a cselekvést magyarázni lehessen, Rössel szerint ezt a fogalmi hármast – amelynek tagjairól kiderült, hogy egyikük sem képes önmagában elégséges módon magyarázni a társadalmi jelenségeket – le kell fordítani mikroszociológiai fogalmakra, az egyén szintjére.

25 Zerger (2000) és Endruweit (2000) írásai az elméleti megalapozottság kritériuma miatt nem jöhetnek szóba. Otte (2004) műve ugyan színvonalas mind az empirikus megvalósítás, mind az elméleti háttér tekintetében, azonban mindent figyelembe véve Vester és Rössel írásai meggyőzőbbek.

26 Lásd Vester ([1998] 2008: 93, 15. láb.), itt az tűnik fel, hogy a Vester által új foglalkozásoknak nevezett területeken ugyan felül van reprezentálva egy társadalompolitikai tábor, ám nem akkora mértékben, mint ahogy az egy homológia esetében várható lenne. Továbbá Vester et al. (2001) monográfiája sem tudja a foglalkozási struktúra és a mentalitásmiliók, illetve a társadalompolitikai táborok homologikus viszonyát meggyőzően igazolni, jobbra csak utalások olvashatók erre vonatkozóan.

27 Rössel megállapítása szerint a goldthorpe-i osztályséma és a – Vester-féle tipológiával nagy hasonlóságot mutató – Sinus-miliófelosztás közti kapcsolat meglehetősen gyenge (Cramer's $V=0,12$) (Rössel 2005: 118–119).

A mikroperspektíva előnyben részesítése nyomán így lesz az osztály fogalmából erőforrásokkal való ellátottság, a milióból hálózat, és az életstílusokból kulturális preferenciák. Nem pusztán szóbüvölésről, hanem valódi különbségekről van azonban szó. Míg az osztályok aggregált adatok alapján jönnek létre, addig az individuális erőforrásokkal való ellátottság az egyén helyzetét jobban képes megragadni. A miliómegközelítések jellegzetessége, hogy a társadalmat felosztják néhány makromilióra, az egyéneket pedig besorolják ezen miliók *egyikébe*. Ha azonban makromiliók helyett egyéni hálózatok kerülnek a középpontba, akkor kezelni lehet azt a problémát, hogy az egyén egyszerre nemcsak egy csoport tagja, vagyis hogy több hálózat metszéspontján található. Emellett a hálózat fogalma tartalmilag is nyitott Rösselnél: csupán azt tartalmazza a definíciójában, hogy egymással kapcsolatban álló, bármilyen szempontból egymáshoz hasonló emberek összessége. Az életstílusok fogalma helyett Rössel a kulturális preferenciáikat használja, és ezzel egy fontos – már Meyer által is jelzett – problémát tud kezelni. Az életstíluscsoportok megalkotásakor a kutatók legtöbbször olyan itemeket használnak fel (néha kizárólagosan), amelyek cselekvések eredményeit mérik.²⁸ A társadalmi cselekvés magyarázatakor azonban problémás, ha a cselekvés mind a magyarázott, mind a magyarázó oldalán megjelenik. Így Rössel az individuális kulturális preferenciák fogalmát használja inkább, amelyek esetében le kell mondani a praxisra utaló itemek felhasználásáról, a típusalkotásnál ezek helyett a kultúrával kapcsolatos preferenciákra kell szorítkozni.

A mikroszociológiai fogalmakra fordítás megfelel az elméleti modell követelményeinek is. A Rössel által preferált cselekvéseméleti modell legegyszerűbb formája szerint ugyanis a cselekvés két szűrő eredménye. Az első filter a lehetőségek struktúrája, amely annak az eredménye, hogy az egyén erőforrásai és a restriktíók csak bizonyos lehetőségeket engednek meg. A második szűrőmechanizmust az egyén preferenciái jelentik. A situációtól függ alapvetően, hogy melyik szűrő kap nagyobb jelentőséget.²⁹ Ezt az egyszerű modellt azonban Rössel kibővíti, ugyanis ez még nem igazán képes magyarázni azt, hogy mi is készíti az egyént cselekvésre. Végül az ún. szociális ösztönzőket fogja erre a célra felhasználni: ez a fogalom azzal képes elszámolni, hogy az emberek olyan hálózatokba illeszkednek, amelyek bizonyos cselekvések végrehajtására vagy hanyagolására ösztönöznek. Látható tehát, hogy az erőforrás-ellátottság, a személyes hálózat és a kulturális preferenciák kiemelése fontos strukturádimenziókként nem önkényes döntés, hanem elméletileg is jól indokolható lépés.

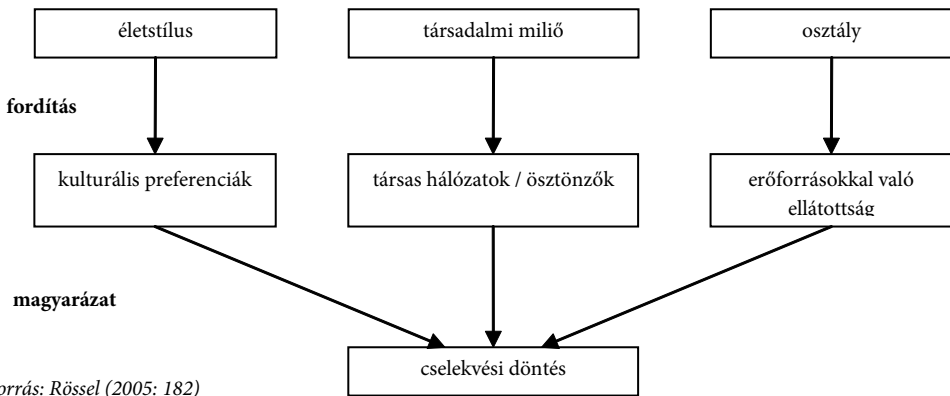
A szociológia azonban nemcsak az egyénekről szeretne tudni valamit, hanem az egyén felletti szerveződési szintekről is. Ezért Rössel is úgy látja, hogy a mikroszociológiai szintre lefordított fogalmakat úgy kell alkalmazni a gyakorlatban, hogy vissza lehessen fordítani őket makroszociológiai szintre. Ez nem jelent különösebb problémát, hiszen két módszer is rendelkezésre áll ennek érdekében: az egyszerű aggregálás és a kollektív cselekvők megalkotása.³⁰

28 Példa erre az, amikor a fogyasztást mérő itemeket beleépítik az életstílus-tipológiába.

29 Ez jut kifejezésre az – életstílus-kutatásban nem gyakran reflektált – alacsony költség- és magasköltség-situációk közti különbségtételben. Míg az előbbi esetben nagyobb szerepük van a preferenciáknak (például az internet jóvoltából gyakorlatilag nulla költségráfordítást igénylő otthoni zenehallgatás jobban függ a zenei ízléstől), addig az utóbbi esetében az első szűrő fontosabb (például lakásvásárlásnál). Ez a differencia részben magyarázatot adhat az életstílus ingadozó mértékű magyarázóerejére Otte könyvében.

30 Egyéni adatok aggregálásakor nagyjából azok a kategóriák nyerhetők vissza, amelyeket korábban mikroszintre fordítottak le (aggregált osztályok, ízlésaggregátumként felfogott életstílus-csoportok, társadalmi miliók). A kollektív cselekvők létrehozása az erőforrás-ellátottság esetében az azonos érdekek alapján cselekvők csoportjait (például: szakszervezetek, pártok, érdekképviseleti szervezetek, szakmai szervezet stb.), a kulturális preferenciák esetében a

3. ábra. A társadalmi struktúraelemzés fogalmainak lefordítása cselekvéseméleti fogalmakra, és a cselekvés magyarázata.

Forrás: Rössel (2005: 182)

Az egyes struktúradimenziók között hat lehetséges kauzális irány képzelhető el. A hat irányból négyet a szekunder irodalom feldolgozásával, kettőt pedig saját kutatásával vizsgált meg tüzetesebben. Az eredmények pedig megerősíteni látszanak azt a döntést, hogy a három fogalmat a modellben Rössel külön dimenziókként kezelte, ugyanis a hat oksági irány mindegyike relevánsnak bizonyult (bár eltérő mértékben). Ez a kutatási irány azonban még viszonylag új, ezért csak később fog kiderülni, hogy mennyit tud Rössel a benne rejlő lehetőségekből kibontakoztatni.

Összegzés

Az utóbbi két-két és fél évtized német(nyelvű) szociológiájának és struktúrakutatásának egyik fontos irányzata volt az életstílus- és miliókutatás. Oly mértékű dominanciára feltehetőleg nem tett szert, mint azt kritikusai állították, ugyanakkor mégis az időszak egyik befolyásos irányzatáról van szó, amely mindvégig vitatott maradt, és egy ideig éles szembenállást okozott a struktúrakutatók között. Német sajátosság, hogy az életstílus-kutatások a társadalmi struktúraelemzésben is elterjedté váltak – ennek okai azonban a német nemzeti diskurzusban, a háború utáni német társadalom néhány alapvető tapasztalatában és bizonyos szociológiai előzményekben és trendekben keresendők. A kritikusok azt vetették az életstílus-kutatók szemére, hogy elhanyagolják a társadalmi egyenlőtlenség kérdését, és az életstílusok sokféleségére való koncentrációval lényegében az egyenlőtlenségek legitimizálását vagy ideológikus elleplezését hajtják végre. Ezek a struktúramodellek azonban az esetek többségében nem akarták egy az egyben leváltani az osztály- és rétegződéseméletet: a céljuk inkább egyfajta reformálás volt, amennyiben a társadalmi struktúra, az életstílusok és a köztük lévő intermedier instanciák kapcsolatát próbálták feltérképezni.

közös izlés alapján cselekvők csoportjait (például az irodalmi mező szereplőit) jelentik. A hálózatok esetében azonban nem magát a hálózatot lehet kollektív aktorként visszafordítani (mivel maga a fogalom tartalmilag nem meghatározott), hanem csak a hálózatképződés alapjául szolgáló kategóriákat (például: munkásokból munkásszervezetek).

A kritikusok felvetései, amelyek az életstílus- és milió kutatások egyéb problémáira mutatnak rá (az életstílus fogalmának zavarossága, az operacionalizálás sokfélesége, a tipológiák összehasonlíthatóságának hiánya), igen gyakran jogosak voltak. Két dolog azonban árnyalja ezt a képet: egyrészt az utóbbi időben történt rá kísérlet, hogy az operacionalizálási és az összehasonlíthatósági problémákat orvosolni lehessen (Otte 2004). Másrészt – mint azt Meyer cikkére válaszolva Hradil (2001: 280–281) megjegyezte – az osztály- és rétegződésméleteknek is vannak problémái és tisztázatlan kérdései, annak ellenére, hogy a kilencvenes években nemzetközi szinten és Németországban is fellendültek. Néhány, a strukturális koncepciók statisztikai magyarázóerejét összevető írás arra mutatott rá, hogy egyik megközelítés sem kielégítő.

A nyolcvanas évek lelkesedése és a kilencvenes évek empirikus esettanulmányai után a kétezres években olyan modellek kerültek előtérbe, amelyek határozottabban kiállnak a hagyományos és az új modellek összeegyeztetése mellett. Jelen pillanatban a két legígéretesebb iránynak a Michael Vester által képviselt – már a kilencvenes évek elején megfogalmazott, de igazából jóval később népszerűvé váló – milió kutatás és Jörg Rössel többdimenziós mikroszociológiai modellje tűnik. Remélhetőleg a – mindkét oldalon megjelent – retorikai túlzások időszaka után a struktúraelemzés valóban plurálissá válik.

Hivatkozott irodalom

- Beck, Ulrich ([1983] 1999): Túl renden és osztályon? In *A társadalmi rétegződés komponensei*. Angelusz Róbert (szerk.). Budapest: Új Mandátum, 418–468.
- Beck, Ulrich ([1986] 2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság és Századvég.
- Berger Viktor (2008): A középosztályosodás értelmezési kísérletei a német szociológiában. *Századvég* 49: 54–93.
- Dangschat, Jens ([1998] 2008): A fordizmus utáni időszak osztálystruktúrái. *Fordulat* 1(2): 117–151.
- Endrurweit, Günter (2000): *Milieu und Lebensstilgruppe – Nachfolger des Schichtenkonzepts?* München és Mering: Rainer Hampp.
- Geißler, Rainer (1996): Kein Abschied von Klasse und Schicht. Ideologische Gefahren der deutschen Sozialstrukturanalyse. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 48(2): 319–338.
- Geißler, Rainer (1998): Das mehrfache Ende der Klassengesellschaft. Diagnosen sozialstrukturellen Wandels. In *Die Diagnosefähigkeit der Soziologie. Sonderheft 38 der Kölner Zeitschrift für Soziologie*. Jürgen Friedrichs, Rainer M. Lepsius és Karl U. Mayer (szerk.). Opladen: Westdeutscher Verlag, 207–233.
- Georg, Werner (1998): *Soziale Lage und Lebensstil. Eine Typologie*. Opladen: Leske+Budrich.
- Haller, Max (2007): Kritik oder Rechtfertigung sozialer Ungleichheit? Die deutsche „Sozialstrukturideologie“ vom Ende der Klassengesellschaft in historischer und vergleichender Perspektive. In *Sozialstruktur und Gesellschaftsanalyse. Sozialwissenschaftliche Forschung zwischen Daten, Methoden und Begriffen*. Gerd Nollmann (szerk.). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 107–159.
- Hartmann, Peter H. (1999): *Lebensstilforschung. Darstellung, Kritik und Weiterentwicklung*. Opladen: Leske+Budrich.
- Hitzler, Ronald ([1994] 2008): Értelembarakcsolás. Az életstílusok szubjektív elsajátításáról. *Replika* 64–65: 41–54.
- Hörning, Karl H. és Anette Gerhard és Matthias Michailow (1990): *Zeitpioniere. Flexible Arbeitszeiten – neuer Lebensstil*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hörning, Karl H. és Matthias Michailow (1990): Lebensstil als Vergesellschaftungsform. Zum Wandel von Sozialstruktur und sozialer Integration. In *Lebenslagen, Lebensläufe, Lebensstile. Soziale Welt Sonderband 7*. Peter A. Berger és Stefan Hradil (szerk.). Göttingen: Otto Schwartz & Co, 501–522.
- Hradil, Stefan (1987): *Sozialstrukturanalyse in einer fortgeschrittenen Gesellschaft*. Opladen: Leske+Budrich.

- Hradil, Stefan ([1992] 1995): Régi fogalmak és új struktúrák. Milió-, szubkultúra- és életstílus-kutatás a 80-as években. In *Társadalmi rétegződés*. Andorka Rudolf, Stefan Hradil és Jules L. Peschar (szerk.). Budapest: Aula, 347–387.
- Hradil, Stefan (2001): Eine Alternative? Einige Anmerkungen zu Thomas Meyers Aufsatz „Das Konzept der Lebensstile in der Sozialstrukturforschung”. *Soziale Welt* (52)3: 273–282.
- Hradil, Stefan (2004): *Die Sozialstruktur Deutschlands im internationalen Vergleich*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Konietzka, Dirk (1995): *Lebensstile im sozialstrukturellen Kontext. Ein theoretischer und empirischer Beitrag zur Analyse soziokultureller Ungleichheiten*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Klocke, Andreas (1993): *Sozialer Wandel, Sozialstruktur und Lebensstile*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Párizs és Bécs: Peter Lang.
- Kreckel, Reinhard (1998): Klassentheorie am Ende der Klassengesellschaft. In *Alte Ungleichheiten. Neue Splattungen*. Peter A. Berger és Michael Vester (szerk.). Opladen: Leske+Budrich, 31–47.
- Kron, Thomas (2006): Individualisierung – allgemeine Tendenzen und der deutsche Sonderweg. In *Soziologische Gegenwartsdiagnosen 2. Vergleichende Sekundäranalysen*. Ute Volkmann és Uwe Schimank (szerk.). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 257–290.
- Lüdtke, Hartmut (1989): *Expressive Ungleichheit. Zur Soziologie der Lebensstile*. Opladen: Leske+Budrich.
- Meyer, Thomas (2001): Das Konzept der Lebensstile in der Sozialstrukturforschung – eine kritische Bilanz. *Soziale Welt* 52(3): 255–272.
- Michailow, Matthias (1994): Lebensstilsemantik. Soziale Ungleichheit und Formationsbildung. In *Das symbolische Kapital der Lebensstile. Zur Kultursoziologie der Moderne nach Pierre Bourdieu*. Ingo Mörth és Gerhard Fröhlich (szerk.). Frankfurt am Main: Campus Verlag, 107–128.
- Müller, Hans-Peter (1992): *Sozialstruktur und lebensstile. Der neuere theoretische Diskurs über die soziale Ungleichheit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Müller-Schneider, Thomas (1994): *Schichten und Erlebnismilieus. Der Wandel der Milieustruktur in der Bundesrepublik Deutschland*. Wiesbaden: Deutscher Universitätsverlag.
- Otte, Gunnar (2004): *Sozialstrukturanalysen mit Lebensstilen. Eine Studie zur theoretischen und methodischen Neuorientierung der Lebensstilforschung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Rössel, Jörg (2005): *Plurale Sozialstrukturanalyse: Eine handlungstheoretische Rekonstruktion der Grundbegriffe der Sozialstrukturanalyse*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Schelsky, Helmut ([1953] 1955): Deutung der sozialen Ziele und Leitbilder der Familien: Die nivellierte Mittelstandsgesellschaft. In *Wandlungen der deutschen Familie in der Gegenwart*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 218–242.
- Schulze, Gerhard (1992): *Die Erlebnisesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt am Main és New York: Campus.
- Spellerberg, Annette (1996): *Soziale Differenzierung durch Lebensstile. Eine empirische Untersuchung zur Lebensqualität in West- und Ostdeutschland*. Berlin: Edition Sigma.
- Vester, Michael (1997): Soziale Milieus und Individualisierung. In *Individualisierung und Integration. Neue Konfliktlinien und neuer Integrationsmodus?* Ulrich Beck és Peter Sopp (szerk.). Opladen: Leske+Budrich, 99–123.
- Vester, Michael ([1998] 2008): Osztálytársadalom osztályok nélkül. Az ipari társadalmi struktúra felbomlása vagy transzformációja? *Replika* 64–65: 79–113.
- Vester, Michael és Peter von Oertzen és Heiko Geiling és Thomas Hermann és Dagmar Müller (2001): *Soziale Milieus im gesellschaftlichen Strukturwandel. Zwischen Integration und Ausgrenzung*. (2. bővített kiadás.) Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Zerger, Frithjof (2000): *Klassen, Milieus und Individualisierung. Eine empirische Untersuchung zum Umbruch der Sozialstruktur*. Frankfurt am Main és New York: Campus.